Toate meritele consemnate în rîndurile de mai sus ne arată că epuizarea ediţiei precedente într-un interval de timp relativ scurt se explică prin reuşita unui volum cu totul deosebit din ciclul *Moraliilor*. La însuşirile dinainte se adaugă după cum am văzut, ameliorarea textului şi repertoriile de cuvinte. *Fasciculus tertius* îşi merită deci cu prisosinţă rangul pe care îl deţine printre celelalte apariţii din aceeaşi serie.

M. Nasta

CORNELII TACITI *Libri qui supersunt* iterum edidit Erich Koestermann. Tom. I *Ab excessu diui Augusti* (Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana), Lipsiae, 1965, XLIV + 451 p.

Orice nouă ediţie critică a unui text de importanţa Analelor lui Tacit trezeşte bucuria tuturor celor care, interesîndu-se de opera marelui istoric, cunosc starea deplorabilă în care s-a păstrat [1]. Un singur manuscris, în minusculă carolingiană, din sec. IX, Mediceus I, conţine cărţile I – IV şi fragmentele din V – VI, manuscris care, editat îndată după descoperirea de către Philippus Beroaldus (Roma , 1515), n-a mai fost, din această cauză, copiat, aşa încît editorul de astăzi nu se poate baza pentru îmbunătăţirea textului decît pe notele şi corecturile făcute de Beroaldus chiar în marginea manuscrisului sau pe conjecturile editorilor ulteriori. Ceea ce s-a păstrat din partea a II-a a Analelor (o bucată din cartea a XI-a, cărţile XII – XV şi începutul cărţii a XVI-a) s-a transmis de asemenea printr-un singur manuscris mai vechi, Mediceus II, din sec. XI, în minusculă lombardă, la fel de deteriorat ca şi primul. Toate celelalte manuscrise ale părţii a II-a a Analelor, aşa-numitele *deteriores*, sînt posterioare cu patru secole şi aduc prea puţine lucruri pentru îmbunătăţirea textului. Aceasta este baza tuturor ediţiilor de pînă acum.

Erich Koestermann a îngrijit mai întîi trei retipăriri ale faimoasei ediţii Halm-Andresen (a VIII-a Leipzig, Teubner, 1957–1959). O întîmplare deosebit de importantă l-a determinat să întreprindă o ediţie nouă, cu totul independentă de Halm-Andresen: descoperirea de către C. W. Mendell [2] a unui manuscris crezut pierdut, care aparţinuse cîndva lui Rudolphus Agricola şi era cunoscut editorilor moderni numai din cîteva lecţiuni foarte fericite, citate de editorii mai vechi (N. Heinsius, Th. Ryckius, Iac. Gronovius) [3]. C. W. Mendell a demonstrat, pe de o parte, că Leidensis cercetat de el nu e decît manuscrisul posedat cîndva de Agricola şi ajuns din Italia în Germania, pe de altă parte că acest manuscris, deşi tîrziu (sfîrşitul sec. XV), nu derivă, ca toate celelalte, din Mediceus şi conţine lecţiuni foarte valoroase, adeseori mult mai bune decît cele din Mediceus, deşi are, la rîndul lui, multe interpolări şi variante absurde.

Verificînd din nou manuscrisul şi eliminînd unele exagerări ale lui Mendell, E. Koestermann a dat o nouă ediţie personală din *Annales* (1960) şi *Historiae* (1961), în care a pus la contribuţie ca un nou izvor, alături de Mediceus II, manuscrisul Leidensis. Această inovaţie a stîrnit discuţii aprinse printre specialişti, găsind aprobarea unora şi criticile altora [4]. La scurt timp după prima ediţie a fost solicitat de editură să scoată una nouă. E. Koestermann regretă că timpul scurt nu

[1] Asupra avatarurilor operei istorice a lui Tacit, mai ales în perioada antică, v. C. Poghirc, *Sur la répartition des livres de Tacite entre Annales et Histoires*, Studii clasice, VI, 1964, p. 149–154.

[2] În American Journal of Philology, 72, 1951, p. 337–345 şi 75, 1954, p. 250–270.

[3] V.H. Goelzer în prefaţa Analelor, « Les Belles Lettres », 1923, p. XXXI, nota 1.

[4] Ediţia a cunoscut peste 20 de recenzii dintre care cea mai valoroasă este a lui Cesare Questa din Rivista di cultura classica e medioevale, 3, 1961. p. 390–408.

https://biblioteca-digitala.ro

a permis, pe de o parte, să se limpezească definitiv părerile asupra valorii manuscrisului Leidensis, precum şi că fiind ocupat cu alcătuirea unui comentariu al Analelor[5] şi suferind şi de ochi, n-a putut să întreprindă un nou examen amănunţit al tuturor manuscriselor mai recente. Ediţia nouă apare, pe cît se pare, neschimbată, cu un scurt adaos la prefaţa (p. XX—XXII) şi unele completări bibliografice.

Problema esenţială şi pentru această ediţie rămîne deci valoarea ms. Leidensis, care, în ce ne priveşte, ni se pare neîndoielnică. E. Koestermann aduce, în afară de numeroase fapte de amănunt, un exemplu deosebit de semnificativ: acolo unde Mediceus dă un text absolut absurd: *quod ei cis uetticis plautio dimulauisset* (*Ann.*, XI, 30, 2,) pe care fiecare editor l-a emendat cum s-a priceput, Leidensis are *quod cicios uectios plautios dissimulauisset* (— Titios, Vettios, Plautios), confirmînd astfel conjecturile cele mai fericite. Aş mai adăuga la exemplele date de E. Koestermann unul singur, luat la întîmplare: *Ann.*, XII, 1.1 unde Mediceus dă absurdul *Claudio, caelibis uitae intonanti et coniugum imperiis obnoxio* şi unde Muret propusese să se citească *intoleranti*, ghicind de altfel sensul, Leidensis are *insolenti*, ceea ce reprezintă evident, forma originală.

În utilizarea noului manuscris E. Koestermann procedează de altfel cu multă prudenţă. El relevă existenţa unei serii de interpolări (v. p. XIV) de lecţiuni greşite datorate unui copist incult, dar şi a unor lecţiuni deosebit de valoroase ca urmare a independenţei lui faţă de Mediceus. Editorul arată că un bun criteriu este permanenta luare în considerare a stilului lui Tacit (« critica internă »), pe care el este în măsură să o facă, ştiind pe de rost o bună parte a operei lui Tacit (XXI). El însuşi atrage însă atenţia asupra prudenţei necesare în această direcţie la un scriitor atît de preocupat de varietate ca Tacit.

De altfel, după risipirea primului entuziasm al descoperirii, în noua prefaţă E. Koestermann se arată mult mai prudent în utilizarea noului manuscris şi formulează trei ipoteze asupra originii lui: 1) sau nu e derivat din Mediceus, 2) sau e dependent de el, dar conţine numeroase lecţiuni culese din alt izvor vechi, 3) sau emendaţiile prin care Leidensis întrece celelalte manuscrise sînt conjecturi dibace ale unor învăţaţi din sec. XIV şi urm. În prezent el este mai înclinat spre a doua soluţie (p. XXI) şi arată că cea de a treia, deşi are partizani, este mai puţin probabilă, căci ar fi de mirare ca aceiaşi învăţaţi care ar fi dat conjecturi atît de fericite ca acele prin care Leidensis întrece celelalte manuscrise să fi lăsat nemodificate atîtea absurdităţi.

Remarcăm că deosebirea dintre primele două ipoteze şi cea de a treia este esenţială, căci în timp ce primele presupun existenţa unui alt arhetip alături de Mediceus, cea de a treia reduce variantele preţioase din Leidensis la simple emendări ulterioare. Credem că un examen atent al tuturor manuscriselor *deteriores* ar aduce mai multă lumină în această privinţă. În orice caz experienţa făcută cu Leidensis dovedeşte că ele nu mai pot fi neglijate, cum s-a făcut pînă acum, şi urăm, de aceea, lui E. Koestermann să aibă timpul şi forţa necesară pentru a face un nou examen al manuscriselor, fiind cel mai indicat pentru aceasta.

C. Poghirc

AULUS GELLIUS, *Nopţile atice*. Traducere: David Popescu. Introducere şi note: I. Fischer. (Scriitori greci şi latini, IX) Bucureşti, Editura Academiei, 1965. LXXX — 605 p. in 8°.

Editura Academiei, care a adus şi aduce ştiinţei româneşti servicii nepreţuite, a îmbogăţit literatura noastră de specialitate cu o valoroasă ediţie a *Nopţilor atice* ale lui Aulus Gellius, rod

[5] Comentariul la primele trei cărţi a şi apărut la Heidelberg în 1963.

https://biblioteca-digitala.ro